

ПО ДВА ВЪПРОСА ОТ БОТЕВОТО НАСЛЕДСТВО

Русин Русинов

1. Езиков разбор на “Символ-верую на българската комуна”.

В статията си “Символ-верую на българската комуна” Илия Тодоров¹ прави твърде изчерпателен преглед на сведенията и фактите, свързани с Ботевото “Верую”, и установява, “че всъщност липсват каквито и да било документални данни за Ботевото авторство”. Все пак в края на изложението си авторът посмекчава твърдението, като оставя въпроса “открит”: “специалистите ще изкажат различни съображения, ще търсят нови пък факти и аргументи в подкрепа на едното или другото становище”². Въпреки поканата на списанието за дискусия статията на Ил. Тодоров остана самотна – твърденията му нито бяха отхвърлени, нито подкрепени с нови факти и съображения. Противно на предложението му, докато не бъдат намерени сигурни доказателства за автентичността на текста на “Символ-верую на българската комуна”, производението да не се включва в Ботевите съчинения, някои издатели продължават да следват традицията, установена от Михаил Димитров през 1945 г.

В подкрепа на твърдението си Ил. Тодоров привежда и някои езикови аргументи, но той не извършва цялостен разбор на езика на “Символ-верую на българската комуна”. Задачата ми в тези бележки е чрез езиков анализ да направя изводи за автентичния или неавтентичния характер на текста.

Но преди да се занимавам с езика на “Символ-верую”, бих желал да направя някои по-обща бележки и да изкажа някои съображения за преписа, по който се печата творбата. През 1945 г. Михаил Димитров включва в “Съчинения” на Хр. Ботев “Символ-верую на българската комуна” по препис, предаден му от Велико Попов през 1924 г. М. Димитров посетил Попов в Стара Загора през м. юни 1924 г., но тогава не получил препис от “Веруюто”, защото така бил “затурен”, че в близките дни не би могъл да го намери. Уговорили

се, когато преписът бъде намерен, да му го изпрати. М. Димитров го получава през втората половина на юли 1924 г. Няма съмнение, че В. Попов не изпраща “затурения” препис, а прави нов препис, специално за М. Димитров. Доказателствата за такова твърдение са поне две:

а) на гърба на листа, където е преписано “Символ-верую”, се намира бележка, под която стоят датата 14 юли 1924 г. и указанието: “Препис от веруюто пращам на г. Михаил Димитров в София” (ако искаме да бъдем точни, ще посочим, че В. Попов написал Михаил Тодоров, а самият М. Димитров е поправил Тодоров на Димитров; този факт не е маловажен: Попов или не е знаел добре фамилното име на учения, или го е забравил);

б) почеркът издава немощна, старческа ръка, ко то ясно се установява от начина на изписване на буквите.

Остава тайна от кое време е преписът, от който е направен новият препис, предназначен за М. Димитров. Очевидно не става дума за преписа, който В. Попов си е направил, когато през 1887 г. предал оригинала заедно с друг “писмен материал” на Захари Стоянов (ако изобщо му е предал някакви писмени материали!). Преписът за М. Димитров е направен от друг, но също нов препис. За това има немалко доказателства. Първо, препис на “Веруюто”, направен от В. Попов през 1871 г. или малко по-късно, не е намерен в архива на Ботевия сподвижник (а той съобщава, че си е оставил препис, преди да даде “писмения материал” на З. Стоянов). Второ, заглавието показва, че “Веруюто” е предназначено за “българската комуна”, но съдържанието му няма нищо общо с конкретните задачи, стоящи пред неколцината български комунари. Нещо повече – съдържанието се свързва със задачите на комунистическите партии след основаване на Третия интернационал. Трето, в преписа намираме съвременната форма “април” вм. “априлия”, както бихме очаквали, ако тя е оригинална (срв. “юлия”, както пише В. Попов на гърба на същия лист). Това ме навежда на мисълта, че В. Попов е преписал текста от друг текст, писан през 20-те години на ХХ в. Четвърто, в преписа твърде последователно е приложена пунктуацията от 20-те години на ХХ в. (през 1871 г., когато Ботев издава “Дума на българските емигранти”, той невинаги поставя запетая пред обособените части, а в “Символ-верую” обособените части последователно се отделят със запетая). Може да бъде посочен още един факт. Както се знае, първата публикация на “Символ-верую на българс-

ката комуна” е направена от Георги Бакалов в книгата му “Христо Ботев” (С., 1934, с. 40). Бакалов посочва, че открил ръкописа в Москва, а всъщност, както пише и М. Димитров в бележките към първия том на Ботевите съчинения (1945, с. 440), текстът е даден на Бакалов от В. Попов през 1920 и 1921 г. Публикуваният от Г. Бакалов текст е по-кратък с 22 думи. Срв.:

У Г. Бакалов:

И в единния комунистически ред на обществото, укрепляющ сърцата и душите на всички хора за сполуката и тържеството на комунизма чрез революция.

У М. Димитров:

И в единний комунистически ред на обществото, спасител на сички народи от вековни тегла и мъки чрез братски труд, свобода и равенство.

И в святия животворящ дух на разума, укрепляющ сърцата и душите на сички хора за сполуката и тържеството на комунизма чрез революция.

Изследвачите на “Символ-верую” отбягват да говорят за разликите между двете публикации. А обяснението е твърде просто: след 1921 г. текстът на “Веруюто” е бил допълван и дообработван от някого (точно от кого, остава в тайна, но във всеки случай не и от В. Попов). Освен това текстът е и редактиран: първият абзац в публикацията на Бакалов е разделен след добавката в преписа от 1924 г. на три абзаца, което е свързано и с обособяването на три отделни изречения (у Бакалов целият абзац представлява едно сложно изречение). Оставям настрана дребните различия между преписите, по които са направени двете публикации, но и техният анализ доказва, че текстът е дообработван и осъвременяван. В момента не се занимавам и с въпроса, доколко е автентичен текстът, публикуван от Г. Бакалов през 1934 г. Но се чудя защо Бакалов не е напечатал своевременно “Символ-верую” в нашия печат (през 20-те години не би имал никакви спънки!), а е сторил това едва след смъртта на В. Попов. Че е трябвало и да скрива откъде притежава преписа!

Тук ще трябва да дам пояснение относно текста на “Символ-верую” в “Избрани произведения” на Хр. Ботев (Киев, 1940, с. 71). Изданието е подготвено от Г. Бакалов (негов е и предговорът). В посоченото издание текстът на “Символ-верую” съвпада с преписа, даден от В. Попов на М. Димитров през юли 1924 г. Съставителят

на сборника съобщава, че "Веруюто" се печата по препис, запазен от сина на В. Попов. Но такъв препис не е известен. По-вероятно е друго: Г. Бакалов е получил новия текст от самия М. Димитров, с когото са били в близки отношения. Пита се защо Бакалов не споменава нищо за преписа, по който той през 1934 г. е публикувал "Веруюто", защо не обяснява различията между двете публикации.

Езиковият разбор на "Символ-верую на българската комуна" се основава на текста, публикуван от Михаил Димитров в първия том на "Съчинения" (1945) от Хр. Ботев. Нека да започнем от заглавието. Ст. Каракостов посочва, че думата *верую* се среща в езика на Ботев. Всъщност откриваме я само веднъж във в. "Будилник", и то в ироничен смисъл: "В затворената печатница на букурещките български мандарини... турила се е под печат книгата "Верую на пианиците".⁴

Верую е субстантивирана форма на глагола от черковнославянския израз "вѣрую во единнаго Бога" и се е използвала за съкратено назоваване на християнския "Символ на вярата". Ботев, както стана ясно, си служи с *верую* в иронично-подигравателен смисъл. Със значение 'система от основни възгледи, които се приемат за истински, подобно на вяра' *верую* не се среща никъде другаде в Ботевото творчество освен в "Символ-верую". Посоченото значение на *верую* не е непознато по Ботево време. Във в. "Свобода" (II, бр. 5, от 30. I. 1871 г.) Л. Каравелов помества "верую" на парижките републиканци. Обаче "символ-верую" не намираме нито у Ботев, нито пък у друг възрожденски книжовник. То е по-късно образование и представлява съчетание от две думи, които са синоними.

Думата *комуна* Хр. Ботев употребява само веднъж в израза *Парижката комуна*⁵. Израз *българска комуна* няма в речника му. Анализът ме навежда на извода, че заглавието "Символ-верую на българската комуна" не е автентично, а е поставено много по-късно. В подкрепа на това може да се посочи още един факт: в преписа на В. Попов от 1924 г. е написано "вѣрую" (едва на гърба на листа намираме правилната форма "вѣрую"), което показва, че Попов не е имал навика да пише безпогрешно думата. Трудно обясним е и фактът защо Попов е трябвало да съкращава "българ.", а не е изписал цялата дума.

Най-често срещаната дума в "Символ-верую" е прилагателното *единний* (*единната обща сила, единний комунистически ред, единното и неделимо отечество, единний светл комунизм*). Би

трябвало да се очаква, че това прилагателно ще бъде използвано и в други произведения на Хр. Ботев, но проверката не потвърждава предположението. Освен това формата “единний” не е в съгласие с Ботевата практика, който членува прилагателните имена от м. род ед. число с *-ия, -ият*, т. е. той би написал “единния” или “единният”, но в никакъв случай “единний”. Словосъчетанията, в които участва прилагателното “единний”, твърде много напомнят за типични словосъчетания от 20-те години на ХХ в., когато е основан III Интернационал, член на който е и Българската комунистическа партия, напр.: *единна комунистическа партия, единен фронт на труда, единен работнически фронт, единна интернационална организация, единна интернационална партия* и др.

Хр. Ботев употребява формата *человечески* наред с *человечество*, но необичайно за него е, че тя се употребява нечленувана. У Г. Бакалов (1934 г.) тази форма е членувана – *человеческий*, което от смислово гледище е по-вярно и по-точно, но Ботев, както се каза, не си служи с членувани форми на *-ий*. Очевидно, който е редактирал текста, не е познавал добре Ботевата практика от времето на в. “Дума”, а се е задоволил с най-обща архаизация. Цялото словосъчетание *единната обща сила на человечески род* не е характерно за Ботевия език. Разбира се, в първото изречение на “Символ-верую” има и лексикални единици, които Ботев използва твърде често (*вярвам, земно кълбо, творя, добро*), но те в случая нямат никаква доказателствена сила.

Като цялост това първо изречение се характеризира със синтактични особености, които трудно се свързват с езика на Ботев. Той си служи твърде широко с целевия съюз *за да*, но неговото обстоятелствено изречение пояснява непосредно сказуемото от главното изречение. А в “Символ-верую” подчиненото изречение, въведено със *за да*, има не толкова целиви, колкото определителен характер. Тъкмо това е необичайно за Ботевия синтаксис – още в първия брой на в. “Дума” той показва умение и усет за построяване на сложните изречения.

Прилагателното *комунистически* се употребява в словосъчетанията *комунистически ред* и *комунистически строй*. Другаде у Ботев не намираме тези словосъчетания, а и прилагателното *комунистически* се среща само още веднъж в езика му – в посвещението върху портрета, подарен на В. Попов (“В памет на комунистическите ни подвиги”). Съществителното име *комунизм* (“изповядвам единни светл комунизм”) се среща още един път в Ботевата лексика⁷.

В Ботевото творчество се срещат имената *вековен*, *мъка* и *тегло*, но никъде освен в “Символ-верую” не се открива словосъчетанието *вековни тегла и мъки*. Извън “Символ-верую” не намираме и словосъчетанието *братски труд, свобода и равенство*. Прилагателното *животворящ* се употребява само в словосъчетанието *животворящ дух*. Подобен е случаят с причастието *укрепляющ – укрепляющ сърцата и душите*. Словосъчетанието *сполуката и тържеството* също така не откриваме другаде у Ботев. Единствено във “Веруюто” се употребява изразът за *сполуката и тържеството на комунизма чрез революция*. Изразът е много характерен за 20-те години на ХХ в. и отразява целите и задачите на Третия интернационал.

Словосъчетанието *единното и неделимо отечество на сички хора* не се намира никъде другаде у Ботев, както у него никъде не се говори и за *обща собственост върху сички имоти*. Предлогът *върху* е употребен с ново значение, непознато по времето на Ботев – за посочване на обекта, по отношение на който се проявява собственост, срв. *собственост върху средствата за производство*, израз, утвърден през първите десетилетия на ХХ в.

В “Символ-верую” глаголът *изповядвам* има значение ‘вярвам в нещо, признавам като основен принцип’. Другаде у Ботев това значение не се открива. Самият гл. *изповядвам*, освен в “Символ-верую”, се намира само веднъж в Ботевото творчество, и то със значение ‘признавам, откривам’⁸. Значението ‘вярвам в нещо, признавам като основен принцип’ се е формирало по-късно – във всеки случай след смъртта на Ботев.

Непознато в Ботевата лексика е съществителното *поправител*, което очевидно е неологизъм. Ботев няма склонност към създаване на нови думи, освен това деятелните имена на *-тел* по времето на Ботев означават лица във връзка с някакво действие. Най-сетне той едва ли би допуснал безпредложна връзка на пояснението към *поправител*, след като вече има образец за съчетаемост на еднотипно съществително с друго пояснение; напр. *спасител на сички народи*. Очевидно думата *поправител* е резултат от по-сетнешна редакция на текст, ако изобщо е имало такъв текст. А необичайната му съчетаемост вероятно е направена с цел да се наподобят някаква архаичност на изказа.

Сегашните деятелни причастия в езика на Хр. Ботев от периода на в. “Дума на българските емигранти” са рядкост и се използват

в атрибутивната си функция, т. е. като съгласувано определение. Обособеният израз с опорна дума *укрепляющ* (... животворящ дух на разума, укрепляющ сърцата и душите...) е необичаен за тогавашната писмена практика. Обособената употреба на сегашните деятелни причастия се утвърждава едва след Освобождението.

Най-сетне неприсъща за Ботев е употребата на предлог *на* вместо *в* в израза *бъдащия комунистически строй на целия свят*. (“Бъдащия” е форма, с която си служи В. Попов; Ботев употребява формите *бъдещ*, *бъдещия* и *бъдещ*⁹).

Ил. Тодоров¹⁰ доказва, че подписът “Хр. Ботйов” не е автентичен, тъй като през 1871 – 1872 г. той се е подписвал “Хр. Петков”. И това е широко документирано.

Става ясно, че езиковият анализ не е в подкрепа на твърдението на Г. Бакалов и на М. Димитров за Ботевото авторство на “Символ-верую на българската комуна”. Дори и да е съществувал някакъв първоначален текст на “Веруюто”, той съществено е променен, допълнен и редактиран в началото на 20-те години на ХХ в.: веднъж в преписа на Г. Бакалов и втори път в преписа на М. Димитров.

Използуването на някои по-стари граматични форми и някои по-особени конструкции навярно има за цел да се наподоби автентичност, но архаизацията нито е последователна, нито пък е направена с познаване езика и правописа на Ботев. Вместо да укрепят доверието в текста, тази непоследователност подсилва съмнението за автентичност и дава основание да се мисли, че преписът, по който се печата след 1945 г. “Символ-верую на българската комуна”, е най-малкото подправен.

Остава неясен въпросът дали Ботев изобщо е създавал текст със заглавие “Символ-верую на българската комуна”. Някои изследвачи¹¹ определят в. “Дума на българските емигранти” като “комунарски”. Ако вестникът е “комунарски”, би следвало в него да намерят по-широко място комунарските му убеждения. А всъщност Ботев се задоволява с публикуването на “Смешен плач”. Ако той наистина е бил съставил “Символ-верую на българската комуна”, защо не го е отпечатал в “Думата”? Трудно е да се намери отговор на този въпрос, след като се знае, че “бил такъв лют комунист и защитник на парижките събития, щото в няколко срещи с него, той, Вазов, захванал да вярва, че комуната ще да спаси света”¹².

Няма отговор и въпросът защо З. Стоянов не включва в кни-

гата си “Христо Ботев. Опит за биография” (1888) текста на “Символ-верую”, ако В. Попов наистина му го е предал. Захари Стоянов не скрива комунарските увлечения на Ботев, следователно не е имал основания да премълчи и такъв факт, какъвто е “Символ-верую”.

По-вероятно е да не е имало писмен текст на “Веруюто”. Напълно възможно е обаче устно Ботев да е споделял свое “верую”, от него да го е слушал и В. Попов и по-късно по спомените му да е бил съчинен текст, но вече съобразен с новите задачи на комунистическите партии и специално на Българската комунистическа партия. Кой ще е сторил това, не се наемам да отговоря.

2. За значението на думата “подвиги” в едно Ботево посвещение.

На 1 май 1875 г. Христо Ботев подарява на Велико Попов, с когото е другарувал през 1871 – 1872 година, своя снимка, като на гърба ѝ написва: “В памет на комунистическите ни подвиги брату Вел. Попову. Хр. Ботйов, 1 майя 1875, Букур[ещ]”. Не са известни конкретните обстоятелства, при които е станала срещата между двамата, не се знае и конкретният повод, по който Ботев подарява лика си. Знае се обаче, че през 1875 г. между Ботев и Попов вече има твърде съществени идейни различия. В. Попов дълго време мълчи за снимката – във всеки случай не я показва на Захари Стоянов, когато той във връзка с написване биография на поета и революционера настоятелно иска от него сведения за Ботев, и особено за съвместната им дейност през 1871 – 1872 година. Ако З. Стоянов е знаел за снимката и за посвещението, написано на гърба ѝ, не би пропуснал да го цитира в книгата си “Христо Ботев. Опит за биография” (1888), в която твърде подробно разказва за социалистическите му убеждения. Сведения за тях е почерпил преди всичко от В. Попов, а и от Ив. Вазов. От В. Попов той научава, че Ботев и неколцина негови другари си били поставили за цел “да се съставело едно социалистическо-хъшовско общество от българи емигранти, което да имало своя печатница, свой орган, библиотека, програма, устава и пр.”¹³. Посвещението върху снимката би било в подкрепа на комунистическите убеждения на Ботев, за които пише З. Стоянов, но очевидно В. Попов не му е показал снимката. Не му е показал и “телеграмата”, с която те поздравили Парижката комуна по великденските празници на 1871 г. Ако З. Стоянов е знаел този факт, в никакъв случай не би го премълчал. Та нали този факт ще потвърди характеристиката на Ботев като “лют комунист и защитник на парижките събития”.

Както се знае, текстът на посвещението е публикуван за пръв път от Георги Бакалов през 1921 г. (Ботев лист, бр. 2, 2 юни 1921 г., издание на Съюза на артистите, музикантите и театралните служещи в България). Защо преди това Попов не е пожелал да направи публично достойно снимката, не е известно. Но публикацията на Бакалов несъмнено се намира в контекста на тогавашната политическа обстановка: в Русия е победила социалистическата революция, основан е Третият интернационал, в който участва и Българската комунистическа партия, самата тя по това време се намира в подем и е разширила влиянието си сред обеднелите в резултат на войната народни маси. През 20-те години на ХХ в. Георги Бакалов показва твърде голяма активност, за да определи Ботев като социалист и да го издигне като знаме на Българската комунистическа партия – факт, който десетина години по-рано е доловил Н. К. Судзиловски-Русел и го е изразил в писмо до Бакалов от 8. IX. 1911 г.: “Или вас ви ръководи желанието да свържете своята партия с Ботева? Да пренесете върху нея ореола на неговата памет? И това никак не е добро”.

В послеслова към книгата си “Христо Ботев. Опит за биография” З. Стоянов отбелязва: “За портрета на героя ние употребихме най-голямо старание, щото да бъде той истински и сполучлив, доколкото това бе възможно. От три, които поръчавме на отделни живописци, предпочетохме оня, който туряме и който е изработен в Лайпциг. Той е фотография от 1875 г., в която Ботев е снет заедно с другари: Драсов и Славков. И тримата те стоят пред една маса, на която е сложена човешка глава с кръстосани сабли, на които покойният сочи с пръст. Ето защо той е излязъл малко изкривен. Тоя портрет е най-верният от всички, които ни е той оставил, затуй го и предпочетохме”¹⁴. В. Попов не е показал лика на Ботев, подарен му през 1875 г. Защо? Дали В. Попов не показва на никого портрета в продължение на няколко десетилетия тъкмо заради посвещението? Иначе е трудно да се обясни постъпката му. Той добре е знаел какво Ботев има предвид, когато говори за “комунистически подвиги”, извършени от двамата през 1871 – 1872 година. А може би не е искал да разкрие симпатиите си към социалистите?

Но идва срещата му с Георги Бакалов и нещата вземат друга насока. Документ за срещата няма, но очевидно Бакалов го е убедил колко важно е това посвещение както за убежденията на Ботев, така и за престижа на самия Попов. Не е било трудно да бъде убеден

един 70-годишен човек каква популярност ще му донесе публикацията на посвещението. Описаната обстановка, макар и предполагаема, както и конкретният повод – 50-годишнината от Парижката комуна – са правели доводите на Бакалов още по-убедителни. Какво повече би могъл да желае Попов от това да се счита за другар “на Ботева, най-стария комунист, секретар на Българската комуна от 1871 г.”¹⁵ Струва ми се, че писмото на В. Попов до ЦК на БКП от 27. XI. 1921 г., както и предходното от 4. XI. същата година, е отзвук от срещата между Бакалов и Попов. В това писмо В. Попов за пръв път разказва за срещата си със З. Стоянов: “През 1887 г. Захари Стоянов дойде при мен в Ловеч (дето служех като председател на окръжния съд) и аз му дадох доста писмен материал по другаруването ми в Румъния с Ботев. От този материал по-важните подробности Захари Стоянов в книгата си “Христо Ботев” нарочно не е напечатал (като държавник тогава), а някои е изопачил. Дадох му и преписа от телеграмата, с която поздравихме по Великден 1871 г. комунарите в Париж – но той не ми ги върна, а като умря, аз не ги подирих”¹⁶. И продължава: “Благодарение, че аз бях запазил преписи и от м. март т. г. ги дирих и най-сетне намерих само преписа на Веруюто, но още ще потърся и надявам се да намеря и преписа от телеграмата”. В същото писмо В. Попов известява на ЦК на БКП, че почнал да прави “и ония бележки по комуната, които Захари Стоянов не е благоволил да напечати в биографията на Ботев”. Интересен е краят на писмото: “Ето защо, водим от тоя род мисли, рекох да пиша, да знаят и в София за тия неща, добре ще да е”. Ясно е, че В. Попов вече знае стойността на “Веруюто” и на поздравителната телеграма до Парижката комуна за идеологическата работа на Българската комунистическа партия. Няма съмнение, че в това го е убедил Г. Бакалов. Но Попов не пояснява защо е мълчал до 1921 г., защо дотогава не е направил публично достойно тези документи, защо не е поправил и допълнил писаното от Захари Стоянов, щом той е преиначил дадените му сведения или пък е укрil някои документи.

Споделям мнението, че Захари-Стояновата биография на Ботев е най-непосредната и вдъхновената. Пресилени са твърденията, че образът на Ботев бил изопачен и представен в невярна светлина. В този смисъл и спомените на В. Попов за Ботев едва ли са изопачени от З. Стоянов. Напротив – предал ги е твърде добросъвестно. Ако В. Попов има основание да бъде недоволен от З. Стоянов, защо преди

1921 г. не е изправил неистините, не е попълнил празнините? Защото навярно не е имал какво да поправа и да допълва.

Въпреки декларацията, съдържаща се в писмото му до ЦК на БКП, че е почнал да пише това, което З. Стоянов бил премълчал, записки от В. Попов не са останали. Вероятно нищо не е написал въпреки миналото време в израза “почнах да правя”. Единствената кратка записка се намира на гърба на листа, на който е преписал “Символ-верую” през 1924 г. по молба на Михаил Димитров. Тези няколко реда са единственото писмено сведение, оставено от В. Попов за съвместната му “комунарска дейност” с Ботев, но то е написано половин век след събитията, за които се говори в записката. Георги Бакалов вече е бил публикувал посвещението, намиращо се на гърба на снимката, която Ботев е подарил на Попов. По повод на “Веруюто” и на поздравителната телеграма до Парижката комуна В. Попов възкликва през 1924 г., че притежава документи, “от които комунистите биха се възгордели, ако ги знаеха”¹⁷. Едва ли В. Попов, който дотогава не е проявявал политическа активност, сам е стигнал до тази мисъл. Възторгът, обхванал го през 20-години, ме кара да се съмнявам в достоверността на това, което е писал в писмото си до ЦК на БКП относно поведението на З. Стоянов.

Въпреки че З. Стоянов многократно е молил В. Попов да му даде сведения и материали за живота и дейността на Хр. Ботев, най-вероятно е, че се е задоволил само с устен разказ при срещата им в Ловеч. В книгата си “Хр. Ботев. Опит за биография” З. Стоянов изрично употребява глагола “разказва”, а не друг глагол, имащ отношение към писмени документи: “Велико Попов, така също негов верен другар, *разказва*, че...”; “Велико Попов *участвувал* един път в събранието им и *чул*, че тие цели били следующите...”; “В. Попов, който го е наблюдавал най-внимателно, *разказва*, че...”. Навсякъде З. Стоянов говори за разказ, а не за писмени сведения и документи. В полза на тезата, че З. Стоянов се ползува от устен разказ на В. Попов, е и преизказното наклонение, с което си служи биографът (“*участвувал* един път в събранието”). Да допуснем, че З. Стоянов е използвал документи и други писмени сведения, предоставени му от В. Попов; тогава те би трябвало да се намират в архива му след признанието на Попов, че не ги е потърсил след смъртта му. Не е за вярване, че З. Стоянов ги е унищожил, както се загатва в писмото на В. Попов до ЦК на БКП: “Жалко, ако тия ценни документи са пропаднали”.

Посвещението от снимката се приема като сигурно и авторитетно доказателство за съвместната дейност на Хр. Ботев и В. Попов през пролетта на 1871 г., т. е., когато Ботев е “лют комунист”. По повод на посвещението Г. Бакалов пише: “Какво е разбирал Ботев под “комунистически подвиги”? Ясно не експроприациите, както си представляват хора невежествени, и в това число Вазов. В браило-галацкия период на своя живот Ботев е мечтаел да основе, по думите на Захария Стоянова, “социалистическо-хъшовско общество”, т. е. такава една социално-революционна организация, която би представлявала нещо като секция на интернационала”¹⁸. Вместо да се опре на безспорни факти и да им направи обективен анализ, Г. Бакалов нарича “хора невежествени” всички, които не споделят гледището му. Подходът на Бакалов към посочената тема е чисто пропаганден, а не научен.

В много изследвания за Хр. Ботев, публикувани след 1944 г., Бакаловата версия постоянно се преповтаря, без да се посочват научни аргументи. Ст. Каракостов пише: “Ботев се гордее с тази своя съзнателна комунистическа дейност, с която обогати и разви на нов етап своя революционен демократизъм – комунарството и насочването към Първия интернационал. Когато подарява портрета си на своя другар Велико Попов, пише като равносметка на това, което вече са извършили през 1871 – 1875 г.”¹⁹. Ботевоведите марксистично начело с Г. Бакалов се мъчат да ни внушат, че когато Ботев си е спомнил за “комунистическите подвиги”, извършени от него и от В. Попов през пролетта на 1871 г., е имал пред очи основания от тях “комунистически комитет”, поздравителната телеграма до Парижката комуна, основаването на “бюра и в други градове”, където са оставяли преписи от “Веруюто”. Но всички тези сведения са почерпени от записка, писана през 1924 г. Но преди това В. Попов е разказал друго на З. Стоянов. В биографията на Хр. Ботев З. Стоянов отбелязва: “По това време той (Хр. Ботев – бел. Р. Р.) не бил още интимен с В. Попова”²⁰. Намерението на Ботев и Флореско да основат “социалистическо-хъшовско общество” не среща разбиране сред българската емиграция и не се достига до основаване на такова общество. Освен от Ботев и Попов комунарските идеи се споделяли от още неколцина: Дишката и Късето от Калофер, Стайно Троенчето, Иван Дългия, Киро Тулешков. (Интересно е, че Киро Тулешков никъде не разказва за комунарските си идеи от това време.) В. Попов не съобщава колко са били членовете на “комунистическия коми-

тет”, не съобщава и имената на градовете, които са посещавали и са основавали “бюра”. Пита се защо трябва да се вярва повече на 70-годишния В. Попов, оставил една кратка записка, а да не се вярва на З. Стоянов, който събира сведения за биографията на Хр. Ботев във време, когато много от сподвижниците на поета и революционера са още живи. Захари Стоянов печата биографията на Ботев, когато останалите живи участници в революционното движение могат да му възразят и да покажат грешките в книгата му.

Струва ми се, че Ботевото посвещение, написано на гърба на портрета, който е подарил на В. Попов, се използва преднамерено за утвърждаване на една чисто пропагандна теза. Въпросът какво е разбирал Хр. Ботев под “комунистически подвиги”, имайки предвид съвместната си дейност с В. Попов, може да бъде изяснен, ако се вземат предвид значенията, с които думата “подвиг” се е употребявала и в руския, и в българския език по онова време.

В четиритомния речник на руския език (1983) думата *подвиг* се представя по следния начин: ‘героический, самоотверженный поступок, важное по своему значению действие, совершаемое в трудных условиях’ (т. III, с. 178). В Речник на съвременния български книжовен език (т. II, 1957, с. 549) като основно значение на *подвиг* се посочва ‘самоотвержена героична постъпка, извършвана при особено тежки и изключителни обстоятелства’. Следователно и в руски, и в български език основното значение на *подвиг* е еднакво. С посоченото значение думата *подвиг* се употребява неведнъж от Христо Ботев. Ето някои примери: “Пълни три години са днес от оня героически *подвиг*, подобни на който виждами само в историята на Италианската революция” (Дума на българските емигранти, бр. 3, 8. VI. 1871). “Разбира се, че който познава съвременното положение на тие два братски народа, то, без да мисли много, ще да отговори, че тая чест принадлежи на първите, т. е. на сърбите, като народ, който е осигурил вече донейде своето съществуване и който притежава, кажи-речи, достаточни средства, за да са реши на такъв един важен и спасителен *подвиг*” (Знаме, бр. 2, 15. XII. 1874). “После 1868 година, т. е. после *подвигът* на Петрушанският герой, политическата атмосфера в Румъния се промени и термометърът на нашият революционерен дух захвана от ден на ден да спада” (Знаме, бр. 22, 13. VI. 1875). “Но войводите, които, според техните думи, нямаха инструкции от Комитетът да вдигат бунт, а считаха своите *подвиги* просто като едно заявление против непълнението на мемоарът, връщаха тие

самоволни жертви на народът и се ограничаваха само със защита на своя път към Сърбия и към Дунавът” (Знаме, бр. 21, 8. VI. 1875).

Подарявайки портрета си на В. Попов, Хр. Ботев наистина си е припомнил живота в Галац и Браила през 1871 – 1872 г., а не само през пролетта на 1871 г., както искат да ни убедят някои изследвачи. Но едва ли той би нарекъл “подвиг” поздравлението до Парижката комуна, основаването на “комунистически комитет”, основаването на “бюра” и в други градове, където били оставяни преписи от “Символ-верую”. Когато Ботев си служи с думата *подвиг*, той има предвид самоотвержена героична постъпка, извършена при тежки и трудни обстоятелства. На какво основание Ботев би нарекъл “подвиг” съвместната им работа, след като в нея няма нищо героично, особено пък като се знае, че комунарските им идеи не са срещнали разбиране сред българската емиграция? Очевидно Ботев употребява “комунистически подвиги” с преносното значение на *подвиг*, с което тя се е употребявала в руски език.

В цитирания четиритомен речник на руския език това значение е определено като ‘походжения, проделки’. В Речник на съвременния български книжовен език за него е казано ‘отрицателна постъпка; провинение, безчинство’. С това значение на *подвиг* се изразява неодобрително отношение към съответна постъпка.

Няма съмнение, че през 1875 г., посветил се вече изцяло на борбата за освобождение на България, Хр. Ботев е гледал вече с по-друго око на дейността си от 1871 – 1872 г., когато животът му се преплита с живота на В. Попов. Попов го подпомага в дни на пълно безпаричие и го укрива на тавана на галацкото училище след нощни “експроприации”. Срещата с В. Попов на 1 май 1875 г. в Букурещ вероятно е събудила у Ботев спомена за тези години и той иронично-шеговито е нарекъл съвместната им дейност на “експроприатори” “комунистически подвиги”. Революционерът Н. Ф. Меледин (Ал. Флореско), с когото Ботев е в много тесни връзки по това време, напълно е оправдавал “експроприацията”, а под негово въздействие я признава и Ботев.

Че в думата *подвиг* Ботев влага иронично-отрицателно значение, ни подсказват и някои места от книгата на З. Стоянов за живота на поета и революционера, без да е знаел за посвещението, написано на гърба на портрета, подарен на В. Попов. З. Стоянов пише: “Заедно с него ние няма да се посвиним от читателите си да изложим всички негови *подвизи* по тая част”²¹. “Ботйов с другаря

си извършили *два-три подвига* в Бурлат и пак се завърнали в Галац да спасят своя другар²².

От само себе си се налага изводът, че в посвещението, написано на гърба на портрета, подарен на В. Попов през 1875 г., Хр. Ботев употребява думата *подвиг* в нейното второ, производно значение, битувало в разговорната реч. Това, което Ботев иронично-шеговито нарича “комунистически подвиги”, по-късно преднамьрено ще се тълкува в друг план и ще му се придава друго съдържание.

БЕЛЕЖКИ

¹ Тодоров, Ил. “Символ-верую на българската комуна”. – Летописи, 1991, кн. 1, с. 118.

² Пак там, с. 137.

³ Каракостов, Ст. “Символ-верую на българската комуна”. Животопис на един велик документ. С., 1978, с. 9.

⁴ Речник на езика на Христо Ботев. Т. I, А–К. Съставили Ст. Божков и З. Геннадиева. С., 1960, с. 132.

⁵ Пак там, с. 582.

⁶ Тодоров, Ил. Цит. съч., с. 127–128.

⁷ Речник на езика на Христо Ботев, с. 583.

⁸ Пак там, с. 497.

⁹ Пак там, с. 108.

¹⁰ Тодоров, Ил. Цит. съч., с. 125–126.

¹¹ Каракостов, Ст. Ботев в спомените на съвременниците си. С., 1977, Т. I, с. 668.

¹² Стоянов, З. Христо Ботев. Опит за биография. С., 1976, с. 132.

¹³ Пак там, с. 141.

¹⁴ Пак там, с. 418.

¹⁵ Писмо на В. Попов до ЦК на БКП от 27. XI. 1921. – В: Ст. Каракостов. “Символ-верую на българската комуна”. Животопис на един велик документ.

¹⁶ Христу, В. Неизвестни данни за Хр. Ботев. – Литературен фронт, бр. 11, 8. XII. 1944.

¹⁷ Ботев, Христо. Съчинения. Под редакцията на М. Димитров. Т. I, С., 1945, с. 439.

¹⁸ Бакалов, Г. Христо Ботев. С., 1934, с. 39.

¹⁹ Каракостов, Ст. “Символ-верую на българската комуна”, с. 24.

²⁰ Стоянов, З. Христо Ботев. Опит за биография, с. 141.

²¹ Пак там, с. 140.

²² Пак там, с. 159.